

ВЕСТНИКАРСКАТА ФИРМА АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО „РАДИКАЛ“

Гл. ас. д-р Тодор Г. Панайотов

Резюме: В студията се изследва началото, развитието и краят на акционерно дружество „Радикал“, което е създадено през 1914 г. и е обявено в ликвидация през 1939 г. Заради Втората световна война (1939-1945) и последвалите кардинални промени в България окончателното ликвидиране на дружеството се извършва чак през 1953 г. Досега цялостното развитие на акционерно дружество „Радикал“ не е било обект на самостоятелно изследване в научната книжнина по журналистика. Затова целта на това проучване е да проследи и оцени дейността на тази акционерна вестникарска фирма. В изследването се използва проблемно-хронологическия подход и анализ на съдържанието (контент анализ). Проучването се базира върху невключени в научно обращение архивни източници, материали от периодичния печат, справочна и научна литература. В студията се стига до генералния извод, че акционерно дружество „Радикал“ е добър пример за успешен бизнес модел на партийна вестникарска фирма и затова оставя значителна следа в развитието на вестникарската индустрия в Царство България.

Ключови думи: акционерно дружество „Радикал“, вестникарска фирма, Радикалдемократическа (Радикална) партия, партийни вестници и списания, акционери.

„RADIKAL“ NEWSPAPER PUBLISHING COMPANY

Assist. Prof. Todor G. Panayotov, PhD

email: tpanayotov@nbu.bg

Summary: The study examines the newspaper company „Radikal“, which is founded in 1914 and declares bankruptcy in 1939 in the wake of WWII and the major transitions in Bulgaria during that time. The company’s final end comes in 1953. There are no studies in the journalistic literature that examine „Radikal“ in detail, so this study aims to fill this gap by tracing and evaluating the company’s activities. The study uses a chronological approach and content analysis and is based on archival sources that have not been previously used in the scientific literature, as well as on newspaper sources and other references from the journalistic and historic literature. The study concludes that „Radikal“ presents a good example of a successful party-associated newspaper publishing company, which is why it left a significant mark on the newspaper industry in the history of the Bulgarian Kingdom.

Keywords: „Radikal“ company, newspaper company, Radical-democratic (Radical) party, party newspapers and magazines, shareholders

Увод

В края на XIX и началото на XX век са създадени и функционират десет политически партии в България. Това са: Народнолиберална партия, Либерална партия, Народна партия, Прогресивнолиберална партия, Демократическа партия, Радикалдемократическа партия, Младолиберална партия, Български земеделски народен съюз, Българска работническа социалдемократическа партия (тесни социалисти) и Българска работническа социалдемократическа партия (широки социалисти).¹

Всяка партия има поне по един периодичен печатен орган. Това са вестниците „Свобода“ и „Нов век“ на Народнолиберал-

ната партия, вестник „Народни права“ на Либералната партия, вестник „Мир“ на Народната партия, вестник „България“ на Прогресивнолибералната партия, вестниците „Знаме“ и „Пряпорец“ на Демократическата партия, списание „Демократически преглед“ и вестниците „Демократ“ и „Радикал“ на Радикалдемократическата партия, вестник „Свободно слово“ на Младолибералната партия, вестник „Земеделско знаме“ и списание „Земеделска мисъл“ на Българския земеделски народен съюз, вестник „Работнически вестник“ и списание „Ново време“ на Българската работническа социалдемократическа партия (тесни социалисти) и вестниците „Работническа борба“, „Работническа България“ и „Народ“ на Българската работническа социалдемократическа партия (широки социалисти).²

Партийните вестници и списания популяризират идеите и защитават политиката провеждана от партията, чиито орган са. Финансирането на партийните издания е осигурявано от партиите. Някои от политическите партии обаче създават специални вестникарски фирми, които да подпомагат пропагандната дейност на партията, както и да издържат, отпечатват и разпространяват техните партийни издания.³

Една от тези фирми е акционерно дружество „Радикал“, което е свързано с партията на българските радикали. Партията е създадена през 1906 г. под името Радикалдемократическа, а от 1926 г. се нарича Радикална партия и просъществува до 1949 г., когато се влива в Отечествения фронт.⁴

Досега цялостното развитие на акционерно дружество „Радикал“ не е било обект на самостоятелно изследване в научната книжнина по журналистика. Затова целта на това проучване е да проследи и оцени дългогодишната дейност на тази вестникарска акционерна фирма. В изследването се използва проблемно-хронологическият подход и анализ на съдържанието (контент анализ). Проучването се базира върху невключени в научно обращение архивни източници от Държавен архив (ДА) – София, материали от периодичния печат, справочна литература и на достиженията на научната книжнина.

Основаване

На 25 март 1914 г. в София се провежда подписка за акциите на Акционерно дружество (АД) „Радикал“. В нея участват осемнадесет физически лица, които подписват 200 акции на обща стойност 10 хиляди лева. Шестима акционери притежават по 20 акции, седем имат по 10, а останалите петима акционери притежават общо 10 акции, като трима от тях подписват само по 1, един 2 и един 5 акции. Сред акционерите с най-много акции по 20 или по 10 подписват почти всички най-известни имена в Радикалдемократическата партия. Това са двамата основатели на дружеството Тодор Г. Влайков и Никола Беловеждов, и акционерите Венелин Ганев, Петко Стоянов, д-р Стефан Киров, д-р Йосиф Фаденхехт, Найчо Цанов, Стоян Костурков, Георги Дерманчев и Никола Найденов.⁵

Капиталът на дружество „Радикал“ е 150 хиляди златни лева, разделен е на три хиляди акции, стойността на всяка една от които е 50 златни лева. В основния дружествен капитал основателите внасят една сграда в строеж, заедно с мястото от 315 квадратни метра. Този имот се намира в центъра на София на ъгъла на улиците „Витошка“ и „Кърниградска“. Той е оценен на 56 хиляди лева и срещу него основателите получават 2800 акции, равняващи се на 140 хиляди златни лева. Дружество „Радикал“ се основава за срок от 50 години и има следните цели:

„а) Да се построи и използва едно здание в София, което да служи за нуждите на Радикално-Демократическата партия и

б) да уреди и да експлоатира една печатница, в която покрай другото ще се печатат и изданията на същата партия.“⁶

На 9 април 1914 г в клуба на Радикалдемократическата партия в София, основателите и акционерите подписали акции на АД „Радикал“ се събират на Учредително събрание. За председател на събранието е избран Тодор Г. Влайков, а за секретар Венелин Ганев. Съгласно член 162 на Търговския закон участниците констатираат, че събранието е законно и че за всяка подписана акция от стойността ѝ са внесени 30% в пари или 40% в натура. Те единодушно одобряват Устава на дружеството и направените разходи от основателите и избират членовете

на Управителния съвет (УС) и Проверителния съвет (ПС). В УС влизат Тодор Г. Влайков, Никола Беловеждов и д-р Йосиф Фаденхехт. В ПС за редовни членове са избрани Иван Начев, Петър Тодоров и Апостол Апостолов, а за запасни членове Иван Славов и Коста Бранков.⁷

Според член 8 на Устава на АД „Радикал“ от чистия доход на дружеството се отделят 10% за Резервен фонд и 10% за подпомагане на партийния вестник и агитационна дейност, а останалата част всяка година се разпределя между акционерите, като дивидент. Дружеството може да увеличава основния капитал чрез издаване на нови акции. Общото събрание (ОС) на акционерите определя начина и условията за издаване на нови акции, но съобразени с член 9 на Устава, който гарантира на старите акционери преимущество при пласирането на новите акции „съразмерно с количеството на старите притежавани от тях акции“.⁸

Дружествените работи се управляват и контролират от ОС, УС и ПС. Общите събрания на АД „Радикал“ са редовни или извънредни. Редовните събрания се свикват всяка година, като мястото и датата за всяко събрание се определят предварително от УС. Извънредните събрания се свикват при нужда от УС или по писмено предложение на акционери, представляващи най-малко 20% от основния капитал. Събранията се свикват чрез покани публикувани в партийния вестник най-малко три пъти и 10 дни по-рано от датата на събитието. Събранията са законни, ако в тях участват акционери, представляващи повече от половината от основния капитал. Ако свиканото събрание няма достатъчно състав за вземане на решения, то се отлага за следващия ден, когато ОС се счита за законно, колкото и акционери да са се явили. Право на гласуване имат само тези акционери, които притежават най-малко 5 акции. Независимо от притежаваните акции обаче никой акционер няма право на повече от 50 гласа. Решенията в събранията се взимат с обикновено мнозинство, а акционерите могат да се представляват и чрез пълномощници.⁹

За срок от три години ОС избира трима членове на УС, които избират помежду си председателя на АД „Радикал“. Членовете на УС вземат решенията си с обикновено мнозинство и поне двама от тях трябва да подписват документите на дружеството. Те може да делегират правата си на назначени от тях пълномощници или чиновници. Дружеството се представлява от УС или от назначените пълномощници или чиновници. Всяка година ОС на акционерите избира тримата членове на ПС и техните двама заместници. Последните заместват онези членове от ПС, които не могат да участват в заседанията. Членовете на ПС избират един от тях за председател, който ги свиква на заседание. Проверителите решават всички въпроси от тяхна компетентност с обикновено мнозинство. ПС контролира и следи хода на дружествените работи, проверява равносметката на УС и я подлага на одобрение от ОС. Членовете на ПС са длъжни най-малко два пъти в годината да преглеждат дружествените дела и сметки. Съставянето на дружествените равносметки ще става съгласно Търговския закон и ще се одобряват ежегодно от ОС. Дружествените решения, подлежащи на обнародване, съгласно Търговския закон, се обнародват в партийния вестник.¹⁰

В последната глава на Устава на АД „Радикал“ е описан начинът, по който ще става прекратяването и ликвидацията на дружеството, както и подялбата на неговите активи. С решение на ОС дружеството може да прекрати предсрочно своята дейност и участниците в събранието избират ликвидаторите на фирмата. След като се извадят всички дружествени дългове, имуществото на прекратеното дружество се разпределя между акционерите, съразмерно техните акции.¹¹

Уставът и Протокола от Учредителното събрание са подписани от основателите и всички акционери на АД „Радикал“. Те са основните документи, които членовете на УС депозират в Софийския окръжен съд за вписване на новосъздадената вестникарска фирма. Решението е взето учудващо експедитивно, защото времето от Учредителното събрание до узаконяването на новата фирма чрез Държавен вестник е само 17 дни. Протоколното определение на съда е от 17 април 1914 г., а в Държавен вестник на 26 април е публикувано Обявление на този съд под

№ 10106 от 22 април 1914 г.¹² С него се известява, че в Търговския дружествен регистър при Софийския окръжен съд под № 122 том 8 от 1914 г. е регистрирана фирмата АД „Радикал“ със седалище в София.¹³

Първият етап от развитието на АД „Радикал“ (1914-1924)

Първите години от дейността на АД „Радикал“ съвпадат с годините на Първата световна война (1914-1918). Участието на България във войната нарушава нормалното развитие на стопанския живот в страната. Разбира се, засегнат е и вестникарският бизнес, защото голяма част от хората, които списват, отпечатват и разпространяват българската преса са мобилизирани и изпратени на фронта. Това довежда до спирането на близо 200 периодични издания, което е 75% от българските вестници и списания.¹⁴ Сред тях обаче не е органът на Радикалдемократическата партия вестник „Радикал“.

Войната сериозно разстройва функционирането на политическата партия на българските радикали. Ето какво пише изследователят на тази партия Христо Стефанов: „Мобилизацията и влизането на България във войната на страната на Централните сили напълно отчайват водителите на партията на радикалите. Военните действия оказват парализиращо влияние не само върху нейната способност за съпротива, но спират всяка нейна работа и организационно политически живот. [...] Преставя да излиза радикалското теоретическо списание „Демократически преглед“. Пак поради военното положение Висшият партиен съвет не може да се събира на сесии, а Изпълнителният комитет, останал с двама-трима членове, почти не поддържа връзка с организациите. Не се издават никакви окръжни и разпоредби. Никакви публични разяснения не се дават по развиващите се събития и отношението на Радикалдемократическата партия към тях. Но партията на радикалите и не търси начини да преодолее всичко това, тя просто се примирява със създадените от войната условия.“¹⁵

Животът на партията се проявява само чрез вялата дейност на парламентарната група в Народното събрание и излизането, макар и с трудности, на партийния вестник „Радикал“. Заради военната цензура и състоянието на партията изданието е загубило предишния си остър тон и разобличителни материали спрямо правителствената политика.¹⁶ В условията на стопански ограничения в страната и всеобща парализа в партията на радикалите, е учудващо, че АД „Радикал“ се развива нормално и без сътресения. Хората, които оглавяват партийното предприятие, успяват да го изведат на минимална печалба и да изградят окончателно дружественото здание. Съгласно Търговския закон и Устава на фирмата ръководството на дружеството редовно провежда общите годишни събрания в салона на новото дружествено здание. Там акционерите обсъждат и одобряват отчетите на УС и ПС, освобождават от отговорност техните членове и избират нови членове на двата съвета.

Първото общо годишно събрание на АД „Радикал“ се провежда на 7 юни 1915 г. От неговия протокол става ясно, че членовете на УС и някои акционери са изтеглили заеми от Българска народна банка и Балканска банка на обща стойност от 69 хиляди лева. Тази сума е използвана за сметките на дружеството и затова тя ще се изплаща от касата на фирмата. Акционерите взимат решение печалбата от първата година в размер на почти 1265 лева да отиде за покриване на учредителните разности. Те избират и ново ръководство, след като неочаквано двамата основатели на дружеството Тодор Г. Влайков и Никола Беловежов подават оставки. В новия УС са избрани Никола Найденов, Петър Тодоров и д-р Йосиф Фаденхехт. За контролори в ПС са избрани Апостол Апостолов, Иван Начев и Илия Георгов, а за запасни членове Петър Бояджиев и Леон Коен.¹⁷

Второто и третото ОС на АД „Радикал“ се провеждат на 8 октомври 1916 г. и на 17 февруари 1918 г. Те се ръководят от председателите на УС Петър Тодоров и Апостол Апостолов. От протоколите на тези събрания прави впечатление подмяната на членовете на двата ръководни съвета на дружеството. Това не пречи обаче то да се развива успешно и да реализира печалба въпреки неблагоприятните условия, създадени от войната. Ак-

ционерите гласуват печалбата от втората отчетна година, която е почти 1199 лева, отново да отиде за покриване на учредителните разноски, а от печалбата от трета отчетна година 10% се отделят за подпомагане на партийния вестник.¹⁸ През 1918 г. акционерите гласуват за повишаване капитала на дружеството от 150 хиляди на 450 хиляди лева.

В един сравнително кратък период от време, но с огромни последици за развитието на страната, Радикалдемократическата партия участва в централната изпълнителна власт. Този период обхваща времето от последните месеци на Първата световна война до подписването на Ньойския договор, с който се узаконява поражението на България във войната. Така радикалите поемат отговорности във властта във време на политическа и икономическа нестабилност и остро политическо противопоставяне. От юни 1918 г. до октомври 1919 г. партията влиза в цели четири правителства. Те са коалиционни и в тях радикалите имат второстепенна роля, защото никога не са водещата партия и разполагат само с един или два министерски поста. В тези четири Министерски съвета неизменно министър на народното просвещение е Стоян Костурков, а в две от тези правителства партията оглавява и Министерството на правосъдието чрез професорите Йосиф Фаденхехт и Венелин Ганев.¹⁹ Заради министерските си ангажименти тези акционери учредители на АД „Радикал“ не се занимават активно с делата на фирмата.

След повишаване капитала на дружеството в неговата дейност се включват над 50 нови акционери. Някои от тях разполагат със значителен брой акции и съответно влияние при вземане на решенията. Сред тях се открояват Д. Палавеев с 200 акции, който влиза в УС, и притежаващите по 100 акции К. Иванов, Д. Кършев и Ив. Сивов.²⁰ На 26 януари 1919 г. се провежда редовното годишно ОС на дружеството, в което вземат участие 72 акционери. Те провеждат бурни дебати заради пропуски и нередности в работата на печатницата, ниските приходи, задлъжнялостта на партийния вестник и как да се развива дружеството в условията на следвоенна криза в страната.²¹

В крайна сметка участниците в събранието решават да променят Устава и капитала на фирмата.²² В член 1 е записана нова трета цел на дружеството, че то ще се занимава с всякакъв вид книжна търговия и издателство, за която цел може да отвори собствена книжарница. За подпомагане на партийния вестник вече ще се отделят от 10% до 20% от чистата печалба, а членовете на УС нарастват на пет души, които избират помежду си председател и секретар. Членовете на ПС са задължени вече да проверяват най-малко четири пъти през годината дружествените дела и сметки. За участието във всяко заседание ще се изплаща възнаграждение на членовете на двата съвета. Капиталът на дружеството нараства на 1 милион лева, разпределен на 10 хиляди акции от по 100 лева едната. Съгласно променения член 14 на Устава всеки акционер има право на гласуване с по един глас на акция, но никой акционер, колкото акции да притежава, няма право от повече на 50 гласа. От акционерите учредители на преден план излиза Петко Стоянов, който е избран в УС и до 1925 г. е председател на съвета. Той завършва право в Санкт Петербург, специализира финансови и стопански науки в Мюнхен, дълги години е професор по финанси в Софийския университет, дописен и редовен член на БАН, заместник ректор и професор в Свободния университет за политически и стопански науки (днес УНСС).²³

Тези големи промени и работата на новите хора в УС скоро довеждат до положителни резултати в развитието на АД „Радикал“. Още на следващото ОС, проведено на 8 февруари 1920 г., това е отчетено от присъствалите 52 акционери. В разискванията те хвалят работата на УС и не крият задоволството си от резултатите на дружеството. В отговор председателя проф. Петко Стоянов заявява: „Благодаря от името на досегашния УС за безпристрастната оценка що давате на усилията му през годината. Ние ликвидирахме със старото: дълговете и начина на стопанисване. Даваме 10% дивидент. Дружеството е вече една солидна организация и е мощен лост за подкрепяне всяка радикалска пропаганда. [...] Подобрението на в. „Радикал“ е най-голямата ни и повседневна грижа. Има вече подобрения, но задачата ни ще бъде улеснена след като се получат хартията

и печатарските машини, които са поръчани.²⁴ Акционерите гласуват за всяко заседание на членовете на УС и ПС да се изплатят по 30 лева. В началото на 1920 г. в партийния орган вестник „Радикал“ са публикувани Поканата за събранието и информация за финансовото положение на фирмата.²⁵ От публикацията е видно, че балансът на дружеството е над 555 хиляди лева. Сред активите с най-голяма стойност от почти 300 хиляди лева са имотите на дружеството, а печалбата за 1919 г. е почти 102 хиляди лева. От ведомостта за загубите и печалбите на дружеството ясно личи, че печалбата се формира главно от работата на печатницата и от наемите, събрани за отдаване на дружествените помещения.

В следващите години възходящо развитие на АД „Радикал“ се забавя и печалбата спада. Това се дължи на голямата инфлация в страната и обезценяването на лева, което води до криза в производството. Последиците за вестникарската фирма на радикалите са следните: поради повишаване над десет пъти на цената на закупуваните печатарски материали, спад на броя и тиражите на отпечатаните печатни издания в дружествената печатница, повишаване в пъти разходите за заплати на персонала и режийните разходи. В тази тежка финансово-икономическа ситуация членовете на УС начело с председателя проф. Петко Стоянов правят нужното, за да работи нормално дружеството. Те продават една силно амортизирана английска печатарска машина, намаляват работниците от 30 на 21 и увеличават тиражите на частните поръчки с над 73 хиляди екземпляра. Вестник „Радикал“ се отпечатва само до размера на предплатените абонати и така губещите партийни поръчки се свиват с близо 1 милион копия.²⁶ През 1920 г. ръководството на фирмата изтегля от дружество „Балкан“ ипотечен заем от 240 хиляди лева. От Виена с 200 хиляди лева от този заем са закупени хартия, печатарски материали и три печатарски машини, пригодени да отпечатват издания в три различни формата.²⁷ Решенията на УС се оказват сполучливи и на 31 декември 1920 г. предприятието на радикалите приключва с печалба от 5564 лева, а на 31 декември 1921 г. печалбата вече е 34730 лева.²⁸

На 20 февруари 1921 г. и 5 март 1922 г. се провеждат ОС на АД „Радикал“. На тях акционерите одобряват отчетите на УС и докладите на ПС. Те гласуват да се изплати на работниците по половин допълнителна заплата и допълнително възнаграждение на управителя на дружеството, по 8% дивидент на акция, а за всяко заседание на членовете на УС и ПС да се изплати по 30 лева на лице.²⁹ Веднага след пускането в експлоатация на новите печатарски машини партийният орган вестник „Радикал“ се отпечатва в по-големи размери. Така всеки работен ден вестникът излиза вече във формат А2 със седем колони на страница и възможност за публикуване на повече рекламни материали.

През 1923 г. в България се случват няколко знакови събития, които променят развитието на страната, Радикалдемократическата партия и АД „Радикал“. На 9 юни 1923 г. е извършен държавен преврат и е свалено правителството на БЗНС, а радикалът Петър Тодоров става финансов министър в новото правителство. В края на месец юни умира водача на радикалите Найчо Цанов, а превратаджиите настояват за обединение на политическите сили, които ги подкрепят. На 10 август 1923 г. е образувана нова партия под името Демократически сговор и макар и под условие в нея влиза и Радикалдемократическата партия. През септември 1923 г. правителството разгромява въстанието на комунистите, обявява военно положение в цялата страна и печели проведените на 18 ноември парламентарни избори.³⁰

АД „Радикал“ и партията на българските радикали (1924-1934)

Тези бурни събития водят до разцепление в Радикалдемократическата партия. Част от ръководните дейци на партията начело с Тодор Г. Влайков си присвоява функциите на ръководен център и пренебрегвайки Устава на партията я включва в Демократическия сговор. В ръководството новата политическа организация, състоящо се от 26 души, влизат 7 радикали. Това са: Тодор Г. Влайков, Петко Стоянов, Йосиф Фаденхехт, Петър Тодоров, Никола Найденов, Илия Георгов и Иван Харизанов.

Начело на противниците на обединението с Демократическия сговор е секретаря на Радикалдемократическата партия Стоян Костурков. Той и по-голяма част от членовете на партията не примат подписания от Тодор Г. Влайков и съмишлениците му протокол за сливане на партията с Демократическия сговор. В крайна сметка и двете страни се съгласяват бъдещето на партията да се реши на конгреса на Радикалдемократическата партия.³¹

Конгресът се открива на 24 февруари 1924 г. и от неговата работа става ясно, че има не две, а три течения в радикалските среди. Освен за и против сливането с Демократическия сговор има и трето средно течение, което се обявява за запазване на идейното и партийно единство. Точно то се налага и това личи от приетата резолюция и избраните от делегатите на конгреса ръководни органи. Скоро убеждението, че вътрешно партийната криза е преодоляна се оказва пълна заблуда. Окончателното разцепление започва от ръководството на партията и парламентарната група, когато около 20 водещи партийни функционери и депутати начело с Тодор Г. Влайков, Йосиф Фаденхехт, Петър Тодоров и Никола Найденов заявяват, че се присъединяват към Демократическия сговор. В следващите месеци върви процес на самоопределяне в радикалските среди и окончателно отделяне на последователите на Влайков. Това отслабва партията, но тя запазва своята самостоятелност и открито преминава в опозиция на правителството на Демократическия сговор.³²

През 1924 г. разцеплението сред водещите радикалски дейци, които са и водещи акционери в АД „Радикал“, ясно проличава в публикациите на партийния орган вестник „Радикал“ и от дейността на партийното вестникарско предприятие АД „Радикал“. На 22 юни 1924 г. се провежда изключително бурно ОС на дружеството, което е открито от председателя на УС проф. Петко Стоянов. Още в началото на събранието става ясно, че акционерите са разделени на три групи относно развитието на фирмата и дейността на членовете на УС. Първата група иска оставката на целия УС и търсене на отговорност за неправомерни действия при пласирането на новите акции. Втората група защитава и оправдава решенията на ръководството на дружеството и изтъква, че дълговете на партията към

дружеството го тласкат към фалит. Третата група акционери призовават към примирение и единство, но те са твърде малко и някои от тях разочаровани напускат събранието. За да се разбере същността на полемиката и основните аргументи на двете противостоящи се групи акционери, ще приведа кратки цитати от изказванията на по двама акционери от всяка от тези групи. Това са Георги Стоименов и Петър Бояджиев, които атакуват ръководството на дружеството и защитниците на УС Никола Сребърников и Никола Найденов.

Георги Стоименов: „Новите акции на брой 976 вместо да се дават по 10 нови на старите акционери, всички са продадени неправилно на 5 души преминали в Демократическия сговор.“³³

Петър Бояджиев: „Дружество „Радикал“ не е дало никакъв печалби. Също и новите около 1000 акции се продадоха на хора чужди на Радикалната партия и с това се заплаши нейното съществуване. [...] Затова правя предложение УС да бъде понижен, бламиран и вместо да избираме двама членове вместо излезлите от УС, да изберем цял нов УС.“³⁴

Никола Сребърников: Въпреки многогодишните предложения, акциите не се дириха. [...] Трябва да се иска сметка за задълженията на Радикалната партия към Дружеството, което възлиза на около 230 000 лева. Радикалите ще изядат дружеството.“³⁵

Никола Найденов: „Няма основание за бламиране на УС. УС има право да пласира тия акции, както той намери за добре.“³⁶

В крайна сметка мнозинството от акционерите подкрепят действията на членовете на УС. Затова те гласуват за освобождаване от отговорност на ръководството на дружеството през отчетната 1923 г. Прието е обаче и предложението на Петър Бояджиев, с което се бламира и уволнява целия състав на УС на дружество „Радикал“. Избран е нов УС в състав: Стойко Христов, Стоян Костурков, Леон Коен, Симеон Петков и Петър Бояджиев. Избран е и нов ПС с редовни членове Георги Шивачев, Емануил Димитров, Никола Янев и запасни членове Димитър Търкаланов и Владимир Арнаудов. Защитниците на

старото ръководство обаче не се примиряват и подават жалба до Софийския окръжен съд на 14 юли 1924 г. Жалбата е от акционерите Йосиф Фаденхехт, Никола Найденов и Никола Сребърников. През октомври 1924 г. съдиите решават да не се впише в регистъра смяната в ръководството на АД „Радикал“. Недоволни от това решение са новоизбраните ръководители на фирмата и те го обжалват. Съдебната битка се проточва във времето и до окончателното съдебно решение остава да действа стария УС.³⁷

Затова старото ръководство провежда на 5 юли 1925 г. редовното годишно ОС на акционерите. В отчетния доклад председателят проф. Петко Стоянов изтъква, че поради съдебните битки стария УС не е работил добре, но въпреки това е реализирана печалба.³⁸ На 16 септември 1925 г. Софийският апелативен съд излиза с определение, от което става ясно, че избраните от ОС на 22 юни 1924 г. членове на ПС са правилно и законно избрани. Този съд обаче оставя в сила останалата част от решението на Софийския окръжен съд от октомври 1924 г., което означава, че промяната в УС е отхвърлена окончателно.³⁹ Това е първата съдебна битка между акционерите от двете противостоящи си групи, които се формират след разцеплението в Радикалдемократическата партия през 1924 г. И в следващите години обаче между тях предстоят нови съдебни битки, които допълнително затормозяват нормалното развитие на АД „Радикал“.

През март 1925 г. се провежда конгрес на Радикалдемократическата партия. От отчетния доклад става ясно, че членовете на партията са около 35 хиляди. След разцеплението броят на партийните членове намалява с около 1300 души, които се вливат в Демократическия сговор. Те не са много, но партията се лишава от знакови ръководни дейци, които са и водещи акционери в АД „Радикал“. Точно година по-късно, през март 1926 г., се провежда следващият конгрес на партията. Ръководството отчита, че след разцеплението вътрешнопартийната криза вече е преодоляна, възстановено е идейното единство и затова говори и фактът, че членовете на партията са се увеличили на почти 38 хиляди души. Окончателното консолидиране на партията става

и чрез уставна промяна на нейното име и организацията вече се нарича Радикална партия.⁴⁰

От документите на АД „Радикал“ става ясно, че от 1926 г. участниците в ОС и ръководството на дружеството са вече главно акционери, които остават в партията на българските радикали. В следващите години несменяем председател на УС на фирмата става Петър Бояджиев. Под негово ръководство на 11 април 1926 г. се провежда ОС, в което участват едва 17 акционери с 205 акции. Явно след трусовете в партията от този най-висш форум на дружеството се вълнуват все по-малко акционери. Без дебати са гласувани и приети докладите и предложенията на ръководството. От ведомостта за загубите и печалбите е видно, че чистата печалба към 31 декември 1925 г. е 28509 лева. Тя се разпределя по следния начин: 10% за резервния фонд, 20% за агитационния фонд на партията, в това число и за подпомагане на партийния орган вестник „Радикал“. Останалите 19956 лева се внасят във фонд дивидент и не се раздава дивидент за всяка акция на акционерите.⁴¹

През следващата отчетна година печалбата на АД „Радикал“ обаче се увеличава над три пъти и достига 90772 лева. След като през 1923, 1924 и 1925 г. не се изплащат дивиденди на акционерите, сега от тази печалба през 1926 г. се изплащат 60 хиляди лева, което означава по 6% дивидент на акция. Остатък от над 30 хиляди лева от чистата печалба постъпва в трите фонда на дружеството. Основните разходи на фирмата са за заплати, отопление, осветление, ремонти, канцеларски материали и около 120 хиляди лева са отделени за погасяване на заеми, застраховки, данъци и несъбираеми вземания на дружеството. Ведомостта за загубите и печалбите АД „Радикал“ към 31 декември 1926 г. е публикувана във вестник „Радикал“, в брой 98, 102 и 105 от 4, 10 и 13 май 1927 г. Тя предизвиква голям интерес сред акционерите и този интерес е оправдан, защото само за една година промяната в доходите на дружеството е наистина значима.

Тези финансови успехи се дължат на новия начин на стопанисване на печатницата. Ръководителите на дружеството

сключват договор за отдаване под наем на дружествената печатница за 180 хиляди лева годишно. Освен това наемателят се задължава да се грижи за печатарския инвентар и отпечатва партийните издания. За този изгоден договор подробно докладват председателите на УС и ПС по време на ОС проведено на 26 юни 1927 г. В неговата работа участват рекорден брой акционери. В началото на събранието присъстват 101 акционери представляващи 4755 акции, които одобряват отчетите, баланса, равносметката и освобождават от отговорност членовете на УС и ПС. Преди избора на нови членове на ръководството е дадена почивка. След нея става ясно, че още 35 акционери искат да присъстват и гласуват. Те са допуснати, но част от тях настояват за прегласуване на всички точки. След дълги разисквания това искане е отхвърлено и се пристъпва към избора на нови членове за УС и ПС. В тях гласуват 136 акционери, които разполагат с 6522 гласа. За нови членове на УС са избрани д-р Йосиф Фаденхехт с 6422 гласа и Стоян Костурков с 4262 гласа.⁴²

Две седмици по късно обаче акционерите Живко Томов, Станко Христов, Георги Живков и Илия Христов подават заявление до Софийския окръжен съд, с което обжалват решенията на ОС от 26 юни 1927 г. Техният основен мотив е, че не са били допуснати до участие в събранието, въпреки че са били там и едва след протести са допуснати да гласуват само за новите членове на УС и ПС. На 30 юли 1927 г. УС на АД „Радикал“ подава възражение до Софийския окръжен съд, в което се изтъква, че всички оплаквания на гореспоменатите четирима акционери са фактически неверни, не отговарят на Устава и Търговския закон и молят съда да ги остави без последствие. Съдът излиза с определение през септември 1927 г. От него става ясно, че оставя без разглеждане заявлението на четиримата недоволни акционери от решенията на ОС. Така приключва втората съдебна битка между акционерите, присъединили се към Демократическия сговор и тези, които остават в партията на българските радикали.⁴³

Третата съдебна битка между тези две групи акционери на АД „Радикал“ е през следващата година и е по повод решенията взети на ОС, проведено на 13 май 1928 г. Тогава акционерите

решават да създадат нов фонд за погасяване на несъбираеми вземания, който се формира от чистата печалба и от фонд дивидент в размер на 88 497 лева. Тази сума трябва да се употреби за погасяване на дълга на партията към дружеството, който към края на 1927 г. възлиза на над 646 хиляди лева. Затова не се раздава дивидент на акционерите за отчетната 1927 г. По повод на това решение, в качеството си на акционер на дружество „Радикал“, жалба до Софийския окръжен съд подава адвокат Никола Сребърников. В нея той описва, че не е съгласен да се извърши опрощаване на дълговете на Радикалната партия и да се посяга на фондовете със специално предназначение. На 28 януари 1929 г. Софийския окръжен съд отменя това решение на ОС на дружеството. Следва обжалване от страна на ръководството на фирмата. Съдебната сага приключва на 17 октомври 1929 г. с решение на Софийския апелативен съд. С него се потвърждава решението на Софийския окръжен съд да не се опрощават дълговете на Радикалната партия за сметка на чистата печалба и дивидентите на акционерите.⁴⁴

Ръководството на АД „Радикал“ обаче успява още на следващото ОС да узакони опрощаването на дълговете на Радикалната партия. Събранието се провежда на 5 юни 1929 г. и на него присъстват 23 акционери с 1039 акции. Те гласуват и съдебно отхвърлената сума от 88 497 лева по баланса за 1927 г. и нова сума в размер на 82 071 лева по баланса за 1928 г., да се отделят за опрощаване на дълговете на Радикалната партия. От доклада на УС става ясно, че дружеството се развива добре, защото печатницата е дадена на нов наемател за срок от три години при по-добри финансови условия, а също и от дружествените помещения се събират по-високи наеми. Затова има възможност да се подпомага партията с по-големи суми и да започне да се издава ново месечно списание „Обществено развитие“, което, без да е открито партийно, да спомага за популяризиране на разбиранията на радикалите.⁴⁵

И следващото ОС отново е ръководено от председателя на УС Петър Бояджиев и отново акционерите гласуват всички предложения единодушно. То се провежда на 28 май 1930 г. и в него вземат участие само 17 акционери с 224 акции. От ба-

ланса на отчетната 1929 г. личи, че тези акционери опрощават на Радикалната партия рекордна сума от 191 865 лева. Нещо повече, те гласуват дълга на партията до 1926 г. да се опрости, като задължават УС да погасява този дълг всяка година с реализираните печалби.⁴⁶

Явно под ръководството на председателя на УС Петър Бояджиев АД „Радикал“ се развива възходящо, реализира значителни печалби, но те не се раздават като дивидент на акционерите или за нови инвестиции, а отиват за погасяване дълговете на Радикалната партия. Мотивите за тази политика стават ясни от доклада на УС за отчетната 1930 г. Той е прочетен пред 27 акционери по време на ОС на 26 април 1931 г. В доклада се изтъква: „Дружеството задоволявайки своите нужди, винаги се е поставяло напълно в услугите на партията, за подпомагането на която по Устав е създадено. УС на дружеството винаги е бил готов да задоволи стопанските нужди на партията и е задоволявал тези последните. Фактически касиер на партията всъщност е акционерното дружество и то с оглед на своите разполагаеми средства е помагало парично последната. През последната година дружеството за разни партийни нужди е дало в заем на партията сумата от 218 300 лева, така, че на 31 декември 1930 г. дългът на партията към дружеството възлиза на сумата 714 000 лева.“⁴⁷ През отчетната 1931 г. този дълг се увеличава на 722 000 лева, а дружеството отпуска нов заем на партията в размер на 185 000 лева.⁴⁸

През 1931 г. обаче настъпват промени в политиката и позицията на Радикалната партия. Тя влиза в коалиция с още три партии заради предстоящите парламентарни избори в страната. Коалицията е наречена Народен блок и в нея участват радикали, демократи, земеделци (крило Вrabча – 1) и националлиберали (крило Г. Петров). Коалицията печели изборите и от 29 юни 1931 г. управлява страната. В правителството радикалите получават единствено Министерството на железниците, пощите и телеграфите, оглавено от техния лидер Стоян Костурков.⁴⁹

Като управляваща сила в следващите три години Радикалната партия повишава своя авторитет и влияние. Членовете на

партията достигат почти 50 хиляди души, а тиража на партийния орган се увеличава до почти 6 хиляди копия.⁵⁰ През този период вестник „Радикал“ е изпълнен с материали за работата на правителството и Народното събрание. Подробно са отразявани проявите на радикалските депутати и министър Костурков. Управлението на Народния блок обаче съвпада с най-острата фаза на световната икономическа криза (1929-1933 г.). Тя връхлита България и довежда до стопански ограничения и социални сътресения, въпреки реформите на правителството.

Тези големи промени в страната и партията рефлектират и в дейността на АД „Радикал“. След като става управляваща сила, Радикалната партия забогатява и не само че не получава заеми от партийната вестникарска фирма, но и погасява голяма част от дълга си към дружеството. Това изрично се подчертава в докладите на УС за отчетните 1932 г. и 1933 г. За тези две години Радикалната партия погасява дълга си общо с 570 000 лева. Това дава възможност на ръководството да ремонтира дружественото здание и печатарските машини, да покрива загубите от списание „Обществено развитие“, да отпише съмнителни вземания, които само през 1933 г. са над 83 000 лева. В крайна сметка акционерите отново не получават дивиденди за своите акции и това предизвиква недоволство на някои от тях. Мнозинството акционери обаче подкрепят тази политика на ръководството на дружеството начело с председателя на УС Петър Бояджиев.⁵¹

През май 1934 г. се случват събития, които разтърсват страната и Радикалната партия. На 4 май в Народното събрание опозицията с част от депутатите на мнозинството гласуват недоволство на министър Костурков. На 10 май е свикан Висшият партиен съвет (ВПС) на Радикалната партия на извънредна сесия, за да реши следващите действия на партията. Очертават се две становища. Първото е, че след бламирането на министър Костурков е бламирана и партията и тя трябва да напусне правителството. Второто становище е, че е бламиран само Костурков, но не и партията и затова тя трябва да остане в правителството и да излъчи нов министър. За първото становище гласуват 61, а за второто 50 члена на ВПС. Така макар и с крехко мнозинство

хората около Стоян Костурков надделяват над групата оглавявана от проф. Георги П. Генов. В следващите дни става ясно, че има разцепление и в Изпълнителния комитет на партията. Затова организациите са призовани да вземат отношение по разцеплението в ръководните органи. Започва процес на самоопределяне на радикалските организации в страната, който обаче е прекъснат от извършения държавен преврат на 19 май 1934 г.⁵²

Развитие на АД „Радикал“ като непартийна фирма (1934-1939)

Тези събития и действията на новото правителство принуждават ръководството на АД „Радикал“ да предприеме извънредни мерки. На 14 юни 1934 г. новите управници забраняват партиите и техните периодични издания и още същия ден се провежда заседание на УС на дружеството. На него са взети следните решения: да се свика извънредно заседание на ОС на акционерите за изменение на устава; да се спре издаването на списание „Обществено развитие“; да се дадат под наем освободените стаи от Радикалната партия от 1 етаж на дружественото здание; от 1 юли 1934 г. да се освободят от длъжност разсилния Рангел Стоилов и експедитора Христо Динев.⁵³ На 24 юни 1934 г. се провежда редовно ОС на АД „Радикал“. На него акционерите дълго спорят за бъдещето на дружеството и трябва ли да се избират нови членове на УС и ПС при положение, че партията е забранена, а дружеството е обвързано с нея. В крайна сметка мнозинството акционери гласуват за попълване на двата съвета и решават фирмата да продължи своята дейност.⁵⁴ На 4, 5, и 6 юли в Държавен вестник е публикувана Покана за извънредно събрание на АД „Радикал“, което е насрочено за 23 септември 1934 г.⁵⁵ В дневния ред е предвидено да се приемат изменения на членове 1, 8, 12 и 24 от Устава на дружеството, които регламентират обвързаност на АД „Радикал“ с Радикалната партия и нейния вестник „Радикал“. Целта на тези промени е, че след забраната на партията и нейния партиен орган, да отпадне всяка обвързаност на дружеството с тях. По време на извънредното ОС обаче присъстват недостатъчен брой акционери, които

притежават по-малко от половината акции, но въпреки това те с мнозинство гласуват промените в Устава на дружеството.⁵⁶

С решенията, утвърдени от редовното и извънредното ОС на АД „Радикал“, не са съгласни всички акционери. Четирима от недоволните акционери се обръщат към съдебната власт за отмяна на взетите решения от двете ОС през 1934 г.⁵⁷ На 28 юни 1934 г. д-р Димо Бурилков и Велю Кючуков внасят жалба в Софийския окръжен съд за нарушения при избора на членове на УС и ПС. На 3 юли 1934 г. в заявление до същия съд инж. Иван Савов изтъква, че съгласно Наредбата-закон за разтуряне на партийно-политическите организации, дружеството следва да се разтури и да се пристъпи към неговата ликвидация. На 1 октомври 1934 г. Христо Цапов подава жалба в Софийския окръжен съд срещу извършената промяна в Устава на дружеството. В жалбата си той посочва, че на събранието присъстват акционери, които представляват по-малко от половината акции и затова промяната в устава е незаконна. От своя страна УС на АД „Радикал“ отправя възражения до съда исканията на четиримата акционери да не се разглеждат, защото са неоснователни.⁵⁸ С Определение от 31 октомври 1934 г. Софийският окръжен съд обединява контестациите на четиримата акционери и на 17 декември 1934 г. дава ход на делото.⁵⁹

По време на съдебната битка между четиримата акционери и ръководството на фирмата, АД „Радикал“ продължава успешно своята дейност. След разтурянето на Радикалната партия и спирането на нейните печатни издания в печатницата на дружеството се отпечатват други вестници и списания. Членовете на УС и ПС редовно провеждат своите заседания. Редовно се провеждат и годишните ОС на акционерите, а показните за тях, балансите, сметките загуби и печалби се публикуват в Държавен вестник. Редовно по време на ОС ръководството информира акционерите за хода на съдебната борба.

На 21 април 1935 г. се провежда ОС на АД „Радикал“, което се ръководи от председателя на УС Петър Бояджиев. В работата на събранието участват 29 акционери с 986 акции и всички без дебати гласуват доклада на УС. В доклада се изтъква,

че наемателите на печатницата и на други помещения са напуснали и затова приходите от наем са с 58 950 лева по-малко. От спряното списание „Обществено развитие“ е реализирана загуба в размер на 91 350 лева, представляваща неплатени абонаменти за 1932, 1933 и 1934 г. Тази сума е предвидена да се отпише като съмнителни вземания и изплати от печалбите на дружеството. Въпреки тези загуби чистата печалба за отчетната 1934 г. е 129 238 лева. Тя се разпределя по следния начин: 10% за резервния фонд; за погашения на инвентара 9 989 лева, съмнителни вземания 46 325 лева и 60 хиляди лева за дивидент, което означава 6% на акция.⁶⁰

През следващата отчетна 1935 г. дружеството реализира печалба в размер на 100 194 лева и тя отново се разпределя по сходен начин. За дивиденти пак са отделени 60 хиляди лева или по 6% на акция, отново 10% отиват в резервния фонд, за амортизация на сгради, машини и мебели се отделят 20 175 лева, а за съмнителни вземания 10 хиляди лева.⁶¹ Тази печалба е реализирана от дейността на дружеството, въпреки че приходите от наеми отново намаляват с над 26 хиляди лева и са извършени подобрения в печатницата за сумата от над 57 хиляди лева. Тези подобрения спомагат да се сключи с Петко Стоянов нов двугодишен наемен договор за дружествената печатница. Освен това УС завежда иск срещу Комисията за ликвидиране имуществата на разтурените партийно-политически организации, за сума 168 193 лева, дължима от разтурената Радикална партия на АД „Радикал“.⁶²

От протоколите на следващите две редовни ОС личи, че интересът към тези форуми на АД „Радикал“ драстично намалява. На 20 юни 1937 г. в дейността на събранието вземат участие 18 акционери с 522 гласа, а на 1 май 1938 г. гласуват едва 17 акционери с 675 акции. На събранието проведено на 1 май 1938 г., поради болест от УС се оттегля дългогодишният председател на този съвет Петър Бояджиев. На същото събрание е включена точка за промяна на членове 1, 8, 12 и 24 от Устава на дружеството, но поради липса на нужния брой акционери, тази промяна за втори път пропада. Дружеството обаче се развива успешно и отново реализира печалби в размер на 123 226 лева

за отчетната 1936 г. и 112 807 лева за отчетната 1937 г. От тези печалби отново се отделят по 60 хиляди лева за дивиденти или по 6 % на акция за всяка година, по 10% за резервния фонд, за амортизация през двете години са отделени общо 58455 лева., а за съмнителни вземания общо за двете години почти 34 хиляди лева. Тези добри резултати са постигнати само благодарение дейността на членовете на УС и ПС и само на двама служители, които изпълняват по няколко длъжности. При това за заплащане труда на тези хора се отделя сравнително скромна сума, която е по-малко от 60 хиляди лева за отчетната 1936 г.⁶³

Докато АД „Радикал“ се развива успешно, съдебната битка между четиримата акционери и ръководството на АД „Радикал“ е ожесточена и продължава цели пет години. В средата на 1939 г. тя приключва след отлагания, дълги пледоарии, апелативни и касационни обжалвания, връщане на делото на по-долна инстанция, смяна на съдебните състави, преразглеждане и решения на три съдебни инстанции. Най-накрая на 18 януари 1939 г. Софийският апелативен съд излиза с определение за прекратяване дейността на АД „Радикал“ и обявяването му в ликвидация. Това решение не е окончателно и подлежи на обжалване, което е и направено от УС на дружеството. С Решение № 472 от 13 юни 1939 г. на Върховния касационен съд обаче е оставена без последствие касационната жалба на АД „Радикал“ – София, подадена против протоколното определение на Софийския апелативен съд от 18 януари 1939 г. В мотивите за това решение се изтъква, че за пет години от влизането в сила на Наредбата-закон за разтуряне на партийно-политическите организации ръководството на АД „Радикал“ е имало достатъчно време да измени Устава на дружеството, но не го е сторило по законния ред.⁶⁴

Ликвидацията (1939-1953)

След това окончателно съдебно решение на 4 юли 1939 г. се провежда ОС на АД „Радикал“. На него присъстват 31 акционери, представляващи 1320 акции. От доклада на УС те се запознават с настъпили важни промени в дейността на друже-

ството през отчетната 1938 г. От този доклад става ясно, че наемателите на печатницата не плащат редовно наемите. Освен това машините и инвентарът се нуждаят от големи ремонти, които са свързани със значителни парични суми. Затова членовете на УС решават да се продаде машинният парк на печатницата, като получените суми се отделят в специален фонд за закупуване на нова печатарска техника за нова печатница. Помещението обаче се отдава пак за печатница срещу изгоден наем, а наемателят инсталира свои печатарски машини. Останалите помещения на дружественото здание също се отдават под наем за изгодни суми. Сред големите разходи на фирмата е сумата от 55 хиляди лева, изплатена за данък върху дивидентите за периода 1923-1934 г. Така чистата печалба за отчетната 1938 г. става по-малко от 40 хиляди лева и за да може да се даде по-голям дивидент на акционния капитал, УС предлага да се вземе от резервния фонд сумата от 80 072 лева. Така ще може да се раздадат за дивиденти 120 хиляди лева или по 12% на акция. УС счита това предложение за оправдано, защото АД „Радикал“ вече е обявено в ликвидация от съда. Затова акционерите одобряват предложението и избират единодушно с тайно гласуване за ликвидатори на фирмата членовете на УС Симеон Петков, Спиридон Марков и Стефан Бояджиев.⁶⁵

На 14 юли 1939 г. членовете на УС на АД „Радикал“ подават заявление до Софийския областен съд. В него заявяват желанието си съдът да прекрати дейността на дружеството въз основа на неотменимо определение на Софийския апелативен съд от 18 януари 1939 г. Съгласно член 210 на Търговския закон ръководството на дружеството моли прекратяването на фирмата да се впише в търговския регистър и да се обнародва. На 21 август 1939 г. с обявление на Софийския областен съд се известява, че АД „Радикал“ е в ликвидация. Затова в шестмесечен срок от последната трикратна публикация в Държавен вестник, кредиторите се приканват да предявят вземанията си.⁶⁶

Ликвидаторите на АД „Радикал“ наемат инж. Асен Сакъзов и неговото инженерно строително бюро да направят актуална оценка на сградата на дружеството. Докладът на инж. Сакъзов до ликвидационната комисия на дружеството е с

дата 10 май 1940 г. В него пише, че парцелът е 315 квадратни метра, постройката е 237.70 квадратни метра, а дворът е 78.30 квадратни метра. Постройката е масивна, изградена от тухли, с дюшемета между железни греди, покрита с марсилски тип керемиди и се състои от партер, три етажа, таван и под цялото здание е разположена мазата. На партера се намират два магазина, помещение за печатарски машини и канцелария към него. Всеки етаж и таванът имат по четири стаи, а само на трите етажа има още кухня, баня и тоалетна. На първия етаж има словослагателно отделение. На втория етаж има голям салон от около 100 квадратни метра, а на третия е разположена галерията на салона. Вещото лице инж. Сакъзов оценява общо мястото и сградата на кръгло четири милиона лева.⁶⁷

На 13 май 1940 г. ликвидаторите на АД „Радикал“ подават молба до Софийския областен съд за разрешение за публична продан на недвижимия имот на дружеството, защото липсва съгласието на всички съдружници за доброволна продажба. В молбата подробно е обяснено какво представлява този имот и прилагат оценката на вещото лице. В молбата изрично е посочено, че имота се притежава от дружеството с нотариален акт № 94, том 13, дело 1725 от 1914 г., издаден от нотариус при Софийския областен съд. Само два дни по-късно на 15 май 1940 г. с Определение № 1225 фирменото отделение на Софийския областен съд разрешава на ликвидаторите да изнесат на публична продан имота на АД „Радикал“ в ликвидация.⁶⁸

В началото на септември 1940 г. в Държавен вестник е публикувана покана за ОС на акционерите.⁶⁹ Събранието се провежда на 15 септември 1940 г. в салона на бившето дружествено здание. В своя подробен отчет ликвидаторите изтъкват, че след като съдът ги утвърждава те встъпват в длъжност на 1 септември 1939 г. и точно година по-късно, съгласно Търговския закон, свикват общо събрание. Като най-голям свой успех ликвидаторите посочват продажбата на недвижимия имот на дружеството за сумата от четири милиона и двадесет хиляди лева на габровските фабриканти Братя Георгиеви. Продажбата е извършена без посредник и затова дружеството не плаща комисиона, а нотариалните разноски са за сметка на купувачите.

За продажба остават печатарски инвентар, мебели и негоден материал от словослагателното отделение на печатницата. Дружеството няма кредитори, а има съдебни вземания от няколко длъжници. На притежателите на 5170 акции вече са изплатени по 40 лева на акция от парите получени от продажбата на печатницата. В скоро време предстои изплащането и на суми от наскоро продадения недвижим имот на дружеството. Към 31 декември 1939 г. балансът на дружеството е почти 1 милион и 400 хиляди лева, а чистата печалба е 40 180 лева.⁷⁰

На 1 март 1941 г. България влиза във Втората световна война (1939-1945). Почти веднага са наложени ограничения, които оказват влияние дори на дружествата в ликвидация, каквото е АД „Радикал“. Заради наложена от властите забрана за свикване на събрания, следващото ОС на акционерите се провежда на 28 юни 1942 г. На събранието присъстват 12 акционери представляващи 557 акции. Те единодушно одобряват отчета на ликвидаторите и доклада на ПС и освобождават техните членове от отговорност. От отчета става ясно, че за второ и последно окончателно раздаване на акционерите може да се раздават по 376.50 лева на акция и по 3.50 лева дивидент нето без каквито и да било удръжки. Заедно с първото раздаване по 40 лева на акция се пада всичко 420 лева. Вече са изплатени 8115 акции по 100 лева и със сумата 811 500 лева е намален капитала на дружеството и той вече е 188 500 лева. Срещу предявените акции е изплатено по разпределение сумата от 2 милиона 556 хиляди и 229 лева, без да се брой капитала по 100 лева на акция. Остава да се изплатят на още 1885 акции сумата от 785 102. 50 лева. Към средата на 1942 г. ликвидаторите разполагат с 838 367 лева, които са на лихвен влог в Обединените популярни банки и наличност в касата на 47 604 лева. Очакват от непродадено имущество, съдебни дебитори и лихви да получат още около 140 хиляди лева. Срещу тая наличност ликвидацията дължи за нераздадени дивиденди около 80 хиляди лева, за данъци 41 хиляди лева и за 22 месеца възнаграждение на ликвидаторите възлизащо на 50 хиляди лева.⁷¹

Поканата за следващото ОС на акционерите на АД „Радикал“ в ликвидация е публикувана в Държавен вестник през

септември 1945 г.⁷² Година по-рано в страната е извършен държавен преврат и на власт идва правителство на Отечествения фронт. В него участва и възстановената партия на радикалите. ОС се провежда на 17 октомври 1945 г. в коренно различна политическа и стопанска ситуация в страната. Освен това заради войната не е свиквано ОС близо три и половина години, а от бомбите хвърлени над София е унищожена голяма част от архива на дружеството. В тази обстановка ликвидаторите се справят със своите задачи, което личи от техния доклад. Общият актив в налични пари е 781 337, лева а в ценни книжа още 34 хиляди лева. Има и непродаден все още инвентар, оценен от вещо лице на стойност 112 хиляди лева. Остават неизплатени 1807 акции, за които се дължи сумата от 758 910 лева. За тях няма да се изплаща дивидент поради изтекла давност.⁷³

Следващото ОС на АД „Радикал“ се провежда предсрочно на 18 септември 1946 г. Това се дължи на Закона за връщане имотите на противофашистките партийно-политически и други организации. Съгласно този закон ликвидацията на АД „Радикал“ трябва да продължи от Радикалната партия и на практика мандата на ликвидаторите приключва. През отчетния 11 месечен период ликвидаторите успяват да продадат всички движими имущества на дружеството и за тях са получени 112 хиляди лева. Останало е само едно старо амортизирано бюро, което е оценено на 1 лев. Остават съдебните вземания на дружеството с главница от 294 520 лева и две полици за 10 хиляди лева, но по тях няма движение поради спиране на изпълнението им. В събранието вземат участие 13 акционери представляващи 619 акции. Те освобождават от отговорност ликвидаторите, членовете на ПС и гласуват техните възнаграждения.⁷⁴

На 23 септември 1946 г. упълномощените от последното ОС ликвидатори на дружеството предават по опис на представителя на Радикалната партия Стефан Петков неизплатени акции, книжа, вземания и налични суми на АД „Радикал“ в ликвидация. Наличните суми са в размер над 650 хиляди лева и са депозирани в Обединени популярни банки. Тази сума е най-големият актив на ликвидираното дружество, а като най-голям пасив са неизплатените акции за 179 700 номинални лева.⁷⁵

Само след две и половина години Радикалната партия се влива в Отечествения фронт и престава да съществува. Заличаването на АД „Радикал“ от дружествения търговски регистър при съда обаче става значително по-късно. Заличаването на дружеството е съгласно Министерско постановление № 472 от 1 август 1953 г. С това постановление е утвърден правилник за ликвидиране на търговските и дружествата с ограничена отговорност, който е публикуван на 18 август 1953 г. в тогавашния вестник на държавата.⁷⁶

Заклучение

Акционерно дружество „Радикал“ е създадено през 1914 г. и е обявено в ликвидация през 1939 г. Това дружество е вестникарската фирма на партията на българските радикали. Тази партия е една от най-дълго съществувалите политически организации в България, взема активно участие в обществено-политическия живот на страната, има свои представители в законодателната, изпълнителната и местната власт. Нейните периодични издания вестник „Радикал“ и списание „Демократически преглед“ оказват значително влияние върху общественото мнение. Водещи дейци на партията и акционери в изследваната фирма са известни политици, депутати, министри, дипломати, професори, юристи, писатели и журналисти. Сред тях са: Тодор Г. Влайков, Венелин Ганев, Петко Стоянов, Стефан Киров, Йосиф Фаденхехт, Найчо Цанов, Стоян Костурков, Никола Беловеждов, Никола Найденов и Георги Дерманчев.

Акционерно дружество „Радикал“ преминава през няколко етапа в своето развитие. Първият е от създаването на фирмата през 1914 г. до 1924 г., когато става разцеплението в Радикалдемократическата партия. През този първи етап АД „Радикал“ се развива възходящо въпреки стопанските ограничения и трудности вследствие на участието на България в Първата световна война и последвалата след войната криза в страната. Вторият етап от развитието на вестникарската фирма на партията на българските радикали е от разцеплението в Радикалдемократическата партия през 1924 г. до 1934 г., когато са

забранени политическите партии и техните печатни органи. Тъй като АД „Радикал“ е създадено, за да подпомага пропагандната дейност на Радикалдемократическата партия, всички важни събития в тази партия рефлектират директно върху работата на фирмата. През втория етап отчетливо се чувства противопоставянето между акционерите, които остават партията и тези, които я напускат, включително и чрез няколко съдебни битки между тях. През този етап печалбите на дружеството не се раздават като дивидент на акционерите, а отиват за погасяване дълговете на Радикалната партия. Третият етап от развитието на предприятието е от забраната на политическите партии и техните печатни органи през 1934 г. до 1939 г., когато е взето решение от съдебната власт за ликвидация на дружеството. През това време АД „Радикал“ функционира като печатарска фирма, – необвързана с партия. Затова този етап е най-успешен за акционерите, защото те всяка година получават дивиденди за своите акции. Заради Втората световна война (1939-1945) и последвалите кардинални промени в България, окончателното ликвидиране на дружеството се извършва чак през 1953 г. През този последен етап на ликвидация над 82% от акционерите получават не само изплащане на своите акции по номинал, но и сума превишаваща четири пъти този номинал, получена след разпродажбата на имуществото на дружеството.

Годините на съществуване на АД „Радикал“ са едни от най-бурните в развитието на България. Страната участва в две световни войни, разтърсена е от три държавни преврата и е обхваната от най-голямата световна икономическа криза. Тези събития, както и катаклизмите в партията на българските радикали оказват огромно влияние върху развитието на АД „Радикал“, но неговите ръководители успяват да се справят с всички предизвикателства. Благодарение на техните усилия предприятието се развива относително стабилно, защото всяка отчетна година реализира печалба. Освен това ръководството на фирмата разполага с внушителна собствена сграда в центъра на столицата, закупува нови машини за печатницата, покрива загубите на партийните издания и години наред кредитира с пари на дружеството партията на българските радикали. Като партийно

предприятие АД „Радикал“ не е равноправно с най-големите вестникарски фирми в страната, но е добър пример за успешен бизнес модел на партийна вестникарска фирма и затова оставя значителна следа в развитието на вестникарската индустрия в Царство България.

Съкращения

АД – Акционерно дружество

БАН – Българска академия на науките

БЗНС – Български земеделски народен съюз

ВПС – Висш партиен съвет

ДА – Държавен архив

ОС – Общо събрание

УНСС – Университет за национално и световно стопанство

УС – Управителен съвет

ф. – фонд

оп. – опис

а. е. – архивна единица

л. – лист

Бележки:

1. *Саздов, Димитър*. Многопартийната политическа система и монархическият институт в България 1879–1918. София: Университетско издателство „Стопанство“, 1993, с. 22–28.

2. *Панайотов, Филип*. Вестници и вестникари. Книга за българския печат. София: Захари Стоянов, 2008, с. 159–160.

3. *Рангелов, Рашо*. Студии върху икономическата история на българската журналистика. София: Хъски, 1993, с. 64–76.

4. *Стефанов, Христо*. Българската радикална партия 1906–1949. София: Наука и изкуство, 1984, с. 5.

5. ДА – София, ф. 3К, оп. 6, а.е. 869, л. 8.

6. Пак там.

7. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 869, л. 9–10.
8. Пак там, л. 5.
9. Пак там, л. 5–6.
10. Пак там л. 6.
11. Пак там.
12. Държавен вестник, № 91, 26 април 1914.
13. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 869, л. 24.
14. Конева, Румяна. Голямата среща на българския народ. Културата и предизвикателствата на войните 1912–1918 г. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995, с. 194–196.
15. *Стефанов, Христо*. Българската радикална партия 1906–1949. София: Наука и изкуство, 1984, с. 144–145.
16. Пак там, с. 145.
17. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 869, л. 27–29.
18. Пак там, л. 19, 36.
19. Ташев, Ташо. Министрите на България 1879–1999. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ и Издателство на Министерството на отбраната „Св. Георги Победоносец“, 1999, с. 104–105, 481.
20. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 869, л. 43.
21. Пак там, л. 44–46.
22. Пак там, л. 42.
23. Алманах на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Т. 1, фототипно издание. София: Университетско издателство „Климент Охридски“, 1988, с. 587–588.
24. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 869, л. 62–63.
25. Радикал, № 13, 21 януари 1920.
26. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 869, л. 70.
27. Пак там.
28. Радикал, № 19, 28 януари 1921; № 33, 13 февруари 1922.
29. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 869, л. 67, 87.
30. История на България през погледа на историците Иван Божилов, Вера Мутафчиева, Константин Косев, Андрей Пантев, Стойчо Грънчаров. София: Христо Ботев, 1993, с. 589–595; История на България. Т. 9. София: ТАНГРА ТанНакРа, 2012 с. 204–205.
31. *Стефанов, Христо*. Българската радикална партия 1906–1949. София: Наука и изкуство, 1984, с. 216–218.
32. Пак там, с. 230–234.

33. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 869, л. 97.
34. Пак там.
35. Пак там, л. 98.
36. Пак там.
37. Пак там, л. 96, 99, 100, 148.
38. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 870, л. 4.
39. Пак там, л. 7.
40. *Стефанов, Христо*. Българската радикална партия 1906–1949. София: Наука и изкуство, 1984, с. 236, 246.
41. Радикал, №70, 30 март 1926.
42. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 870, л. 60–62.
43. Пак там, л. 65, 68, 84.
44. Пак там, л. 87, 90, 97, 105, 107, 138, 141, 142.
45. Пак там, л. 111–112.
46. Пак там, л. 121–125.
47. Пак там, л. 134.
48. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 874, л. 3.
49. Стателова, Елена, Стойчо Грънчаров. История на нова България 1878–1944. Т. 3. София: Анубис, 1999, с. 477.
50. *Стефанов, Христо*. Българската радикална партия 1906–1949. София: Наука и изкуство, 1984, с. 274.
51. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 874, л. 9, 22, 34, 36.
52. *Стефанов, Христо*. Българската радикална партия 1906–1949. София: Наука и изкуство, 1984, с. 289–291.
53. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 873, л. 29.
54. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 874, л. 36, 40.
55. Държавен вестник, № 75, 4 юли 1934; № 76, 5 юли 1934; № 77, 6 юли 1934.
56. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 874, л. 68–69.
57. Пак там, л. 51–53, 98.
58. Пак там, л. 62, 102.
59. Пак там, 103, 106.
60. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 871, л. 4.
61. Държавен вестник, № 93, 29 април 1936.
62. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 871, л. 32.
63. Пак там, л. 49, 59, 69, 78.

64. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 873, л. 63, 64, 68, 69.
65. Пак там, л. 97, 114, 120.
66. Пак там, л. 94, 125.
67. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 874, л. 127.
68. Пак там, л. 126, 128.
69. Държавен вестник, № 197, 2 септември 1940.
70. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 872, л. 6, 8, 9.
71. Пак там, л. 2–5.
72. Държавен вестник, № 220, 21 септември 1945.
73. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 874, л. 133.
74. ДА – София, ф. ЗК, оп. 6, а.е. 872, л. 41, 42.
75. Пак там, л. 43.
76. Известия, № 66, 18 август 1953.